

המצוות בפדשה

המצוות בפרשת השבוע - הלכה ואגדה

"מלחמה לה' בעמלק מדור דור" - מחיית עמלק

גדרי המצוות וטעמיהם מהראשונים

ספר החינוך

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב, לא לנשים.

ועובר על זה ולא זכר בלבו וקרא בפיו מעולם מה שעשה עמלק לישראל ביטל עשה זה, וגם עבר על לאו הבא על זה שהוא לא תשכח, כמו שנכתוב בסוף הלאוין שבסדר זה [מצוה תר"ה] בעזרת השם.

מצוה תר"ד - מצוה להכרית זרעו של עמלק

גדר המצווה - שנצטוונו למחות זרעו של עמלק ולאבד זכרו מן העולם זכר ונקבה גדול וקטן, ועל זה נאמר [דברים כ"ה, י"ט], תמחה את זכר עמלק, שבכלל זכר הוא הכל. וכבר טעה בנקוד תיבה זו גדול הדור, והוא יואב בן צרויה, והשאיר מהם הנקבות, לפי שרבו לא השגיח יפה עליו כשלמדו מקרא זה ונשתבש יואב וקרא זכר, כמו שבא בבבא בתרא פרק לא יחפור [כ"א ע"ב].

משרשי המצווה, הענין שכתבנו במצוה הקודמת לה.

דיני המצווה קצרים, והם מבוארים בפרק שמיני מסוטה.

וזאת מן המצוות המוטלות על הצבור כולן, וכענין שאמרו זכרונם לברכה [סנהדרין כ' ע"ב] שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרע עמלק, ובאמת כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם מן העולם אם יש כח בידם בכל מקום ובכל זמן אם אולי ימצא אחד מכל זרעם.

ועובר על זה ובא לידו אחד מזרע עמלק ויש סיפק בידו להורגו ולא הרגו ביטל עשה זה.

מצוה תר"ה - שלא נשכח מעשה עמלק שעשה עם אבותינו בצאתם ממצרים

גדר המצווה - שנמנענו מלשכוח מה שעשה עמנו עמלק, כלומר התחלתו להזיק לנו, ועל זה נאמר בפרשה זו של עמלק [דברים כ"ה, י"ט], לא תשכח. וכתוב בספרי, זכור, בפה, לא תשכח, בלב, כלומר לא תשליך שנאתו ולא תסירה מנפשך בענין שתשכח אותה.

משרשי המצווה וכל ענינה כתוב במצוות עשה כ"ו שבסדר זה [תר"ג], קחנו משם.

מצוה תר"ג - מצוה לזכור מה שעשה עמלק לישראל בצאתם ממצרים

גדר המצווה - שנצטוונו לזכור מה שעשה עמלק לישראל שהתחיל להתגרות במצאתם ממצרים בטרם נשא גוי וממלכה ידו עליהם, וכענין שכתוב [במדבר כ"ד, כ'] ראשית גוים עמלק, ותרנומו, ריש קריבא דישראל הוה עמלק, שהכל היו יראים מהם בשמעם היד הגדולה אשר עשה להם ה' במצרים, והעמלקים ברוע לבכם ובמזגם הרע לא שתו לכם כלל זה ויתגרו בם, והעבירו מתוך כך יראתם הגדולה מלב שאר האומות, וכענין שמשלו בזה משל רבותינו זכרונם לברכה [תנחומא כאן] ליורה רותחת שאין כל בריה יכולה לירד לתוכה, ובא אחד וקפץ וירד לתוכה, אף על פי שנכוה הקר אותה לאחרים. ועל זכירת ענינם זה נאמר [דברים כ"ה, י"ז], זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים.

משרשי המצווה, לתת אל לבנו שכל המיצר לישראל שנאו לפני השם ברוך הוא, וכי לפי רעתו וערמת רוב נזקו תהיה מפלתו ורעתו כמו שאתה מוצא בעמלק כי מפני שעשה רעה גדולה לישראל שהתחיל הוא להזיקם ציונו ברוך הוא לאבד זכרם מני ארץ ולשרש אחריו עד כלה.

מדיני המצווה מה שאמרו זכרונם לברכה שחיוב זכירה זו היא בלב ובפה, וכן הוא בספרי, זכור את אשר עשה וגו', יכול בלבבך, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיו, עד כאן בספרי, כדי שלא ישכח הדבר, פן תחלש איבתו ותחסר מהלבבות באורך הזמנים.

ואל הזכירה הזאת בלב ובפה לא ידענו בה זמן קבוע בשנה או ביום כמו שנצטוונו בזכירת יציאת מצרים בכל יום ובכל לילה, והטעם כי בזכירה היא עיקר הדת, וכמו שהרחבנו הדבור על זה בהרבה מקומות בספרי, אבל טעם זכירת מה שעשה עמלק אינו רק שלא תשכח שנאתו מלבנו, ודי לנו בזה לזכור הענין פעם אחת בשנה או שתי שנים ושלש. והנה בכל מקומות ישראל קוראים ספר התורה בשנה אחת או בשתיים או שלש לכל הפחות והנה הם יוצאים בכך מצוה זו. ואולי נאמר כי מנהגן של ישראל בפרשת זכור לקרותה בשבת מיוחד בכל שנה תורה היא ומפני מצוה זו היא שקבעו כן, והוא השבת שלפני פורים לעולם, ודין יהיה לקרותה ביום פורים לפי שהוא מענינו של יום כי המן הרשע היה מזרעו, אבל להודיע שקודם נס זה נצטוונו בזכירה זו קבעו הפרשה קודם לפורים, אבל סמכוה לפורים על דרך מה שיאמרו זכרונם לברכה במקומות סמכו ענין לו.

נידונים הלכתיים מהאחרונים ועוד

וגו' - הוי אומר: להכרית זרעו של עמלק תחלה."

וכן יש לדייק ברמב"ם מלכים ה' - שבהלכה ד' כתב בדין הריגת שבעה עממין שכל אחד מחוייב להרגו, ואילו בהלכה ה' בדין מחיית עמלק לא כתב כן - הלכה ד' - "מצות עשה להחרים שבעה עממין שנאמר החרם תחרימם, וכל שבא לידו אחד מהן ולא הרגו עובר בלא תעשה שנאמר לא תחיה כל נשמה, וכבר אבד זכרם". הלכה ה' - "וכן מצות עשה לאבד זכר עמלק, שנאמר תמחה את זכר עמלק, ומצות עשה לזכור תמיד מעשיו הרעים ואריבתו, כדי לעורר איבתו, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק, מפי השמועה למדו זכור בפה לא תשכח בלב, שאסור לשכוח

מצוות המחייבה על הציבור או גם על היחיד

בסנהדרין דף כ' משמע שהיא מצווה המוטלת על הציבור, ולא נאמרה אלא לאחר העמדת מלך - תניא, רבי יוסי אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה, ואיני יודע איזה מהן תחילה, כשהוא אומר כי יד על כס קה מלחמה לה' בעמלק, הוי אומר: להעמיד להם מלך תחילה, ואין כסא אלא מלך, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך. ועדיין איני יודע אם לבנות להם בית הבחירה תחלה, או להכרית זרעו של עמלק תחלה, כשהוא אומר והניח לכם מכל אויביכם וגו' והיה המקום אשר יבחר ה'

איבתו ושנאתו".

אמנם בספר החינוך שהובא לעיל אף שבתחילה כתב כנ"ל - "וזאת מן המצוות המוטלות על הצבור כולן, וכענין שאמרו זכרונם לברכה [סנהדרין כ' ע"ב] שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרע עמלק".

אך אחר כך הוסיף שמכל מקום גם על היחידים מוטל - "ובאמת כי גם על כל יחיד מִישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם מן העולם אם יש כח בידם בכל מקום ובכל זמן אם אולי ימצא אחד מכל זרעם. ועובר על זה ובא לידו אחד מזרע עמלק ויש סיפק בידו להורגו ולא הרגו ביטל עשה זה".

ופשרה זו צריכה ביאור שהרי בגמרא סנהדרין הנ"ל [שהביא בעצמו] מבואר שאין חיוב אלא לאחר העמדת מלך, ואם היא מצווה על כל יחיד מה זה תלוי במלך. ויתבאר להלן.

שני שלבים במצווה - מחייה חלקית והכרתת זרעו לגמרי

יתכן לבאר כוונת החינוך כך - דהנה מקור המצווה הוא מהפסוק בפרשת כי תצא "תמחה את זכר עמלק", והבין החינוך, שהוא כרוב המצוות שחיובם מוטל על כל יחיד, ואף שאין היחיד יכול למחות זכרם לגמרי, מכל מקום כל מה שממעט זכרם על ידי מחיית אחד מהם יש בזה קיום המצווה, ולהיפך אם נמנע מזה ביטל מצווה עשה.

אמנם מהפסוק בפרשת בשלח "כי יד על כס קה מלחמה לה' בעמלק מדור דור" [שממש דרשו בסנהדרין ("אין כסא אלא מלך") שהעמדת מלך קודמת להכרתת זרעו של עמלק] יש ללמוד חלק נוסף במצווה והיא ללחום את מלחמת ה' בעמלק, כלומר לעשות עמהם מלחמה, ומלחמה הרי שייכת רק על ידי מלך וצביון.

ויש להוסיף שרק באופן של מלחמה שייך להגיע להשלמת מצווה זו שיכרת שמו וזכרו לגמרי, וחלק זה אינו שייך ביחידים והיא מצווה על הציבור בלבד. [ועל חלק זה קאי מה שאמרו בסנהדרין שאין חיובו אלא לאחר העמדת מלך].

[ויש להביא סמך לזה מדברי רש"י שם (מחז"ל) - "נשבע הקדוש ברוך הוא שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק כולו"].

מצוות הזכירה - לזכור השנאה כדי לזרזו למחות

בספר המצוות להרמב"ם מבואר שגדר המצווה היא, להזכירנו השנאה כדי שנזדרז למחותו - והמצווה הקפ"ט היא שצונו לזכור מה שעשה לנו עמלק מהקדימו להרע לנו ושנאמר זה בכל עת ועת ונעורר הנפשות במאמרים להלחם בו, ונזרז העם לשנוא אותו עד שלא תשכח המצווה [למחותו] ולא תחלש שנאתו ותחסר מן הנפשות עם אורך הזמן. והוא אמרו יתעלה (שם) זכור את אשר עשה לך עמלק. ולשון סיפרי זכור את אשר עשה לך בפה לא תשכח בלב [על"ת נט]. כלומר אמור מאמרים בפ"ך שיחייבו בני אדם שלא תסור שנאתו מהלבבות.

וכן בחינוך בדיני המצווה - "מדיני המצווה מה שאמרו זכרונם לברכה שחיוב זכירה זו היא בלב ובפה, וכן הוא בספרי, זכור את אשר עשה וגו', יכול בלבבך, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפ"ך, עד כאן בספרי, כדי שלא ישכח הדבר, פן תחלש איבתו ותחסר מהלבבות באורך הזמנים".

ונמצא שמצוות הזכירה אינה מטרה לעצמה לזכור הענין, אלא עניינה הוא לצורך מצוות המחייבה. [ולדעות אלו יתבאר להלן שאין מצווה דווקא מספר תורה, רק להזכיר בפה (וכנראה מפני שבזה מעורר יותר מזכירת הלב)].

ובחינוך בהמשך שם למד מגדר זה נפקא מינה למעשה שאין הנשים חייבות במצוות הזכירה - "ונוהגת מצווה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים כי להם לעשות המלחמה ונקמת האויב, לא לנשים".

[אמנם בדעת השיטות שיובאו להלן שקריאת פרשת זכור (מספר תורה) היא מן התורה, נראה קצת שאין זה רק ענין של הזכרת השנאה כדי לזרזם למחות (שא"כ מה עניינו לספר תורה), ויש בזה ענין נוסף, ויש לדחות].

קריאת פרשת זכור

במגילה י"ח מבואר שמצוות הזכירה היא בפה דווקא - "וממאי דהאי זכירה קריאה היא דלמא עיון בעלמא, לא סלקא דעתך, דתניא זכור,

יכול בלב כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמור, הא מה אני מקיים זכור בפה".

וברמב"ן דברים כ"ה הביא זאת בשם הספרא ומסיק שאין הכוונה לקריאה בתורה אלא לסיפור בפה לדורות הבאים - "ולא ידעתי מה היא הזכירה הזו בפה, אם לאמר שנקרא פרשת עמלק בציבור, ונמצינו למדין מן התורה בשניה זכור (מגילה כט א), ויהיה סמך למקרא מגלה מן התורה. והנכון בעיני שהוא לומר שלא תשכח מה שעשה לנו עמלק עד שנמחה את שמו מתחת השמים, ונספר זה לבנינו ולדורותינו לומר להם כך עשה לנו הרשע, ולכך נצטוינו למחות את שמו".

וכן משמע ברמב"ם מלכים ה' שלא הזכיר כלל ענין קריאה בספר - "ומצות עשה לזכור תמיד מעשיו הרעים ואריבתו, כדי לעורר איבתו, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק, מפי השמועה למדו זכור בפה לא תשכח בלב, שאסור לשכוח איבתו ושנאתו".

ולפי זה קריאת פרשת זכור אף שעיקרו מן התורה לזכור, מכל מקום מה שאנו קוראים דווקא בספר [ובעשרה], אינו דאורייתא.

וכן כתב החינוך - "ואל הזכירה הזאת בלב ובפה לא ידענו בה זמן קבוע בשנה או ביום כמו שנצטוינו בזכירת יציאת מצרים בכל יום ובכל לילה, והטעם כי בזכירה ההיא עיקר הדת, וכמו שהרחבנו הדבור על זה בהרבה מקומות בספרי, אבל טעם זכירת מה שעשה עמלק אינו רק שלא תשכח שנאתו מלבנו, ודי לנו בזה לזכור הענין פעם אחת בשנה או שתי שנים ושלש. והנה בכל מקומות ישראל קוראים ספר התורה בשנה אחת או בשתיים או שלש לכל הפחות והנה הם יוצאים בכך מצוה זו. ואולי נאמר כי מנהגן של ישראל בפרשת זכור לקרותה בשבת מיוחד בכל שנה תורה היא ומפני מצוה זו היא שקבעו כן, והוא השבת שלפני פורים לעולם.

אמנם התוספות במגילה י"ז כתבו - "קריאת התורה אינה מן התורה אלא מדרבנן לבד מפרשת זכור דהוי דאורייתא".

ובתרומת הדשן ק"ח [והובא במג"א תרפ"ה] הביא כמה דעות שהיא מן התורה - "אבל קריאת פרשת זכור כתב האשירי פ' שלשה שאכלו, דעשה דאורייתא הוא לקרותו בעשרה, ודוחה ל"ת דלעולם בהם תעבודו. להכי שיחרר רבי אליעזר עבדו, כדי להשלימו לעשרה. ע"ש פ' שלשה שאכלו באשירי, ובתוס' שני"ץ שכתבו דאין שום קריאה מדאורייתא רק פרשת זכור. ובתוס' הקצרות מברכות פ' שני פירש, דפרשת זכור ופרשת פרה אדומה חייבים לקרותן מן התורה".

[ובשער הציון סימן תרפ"ה ס"ק ה' כתב על החיוב לקרותו בעשרה - "אף דהמגן אברהם הביא בשם תרומת הדשן דהרא"ש כתב דעשה דאורייתא לקרות פרשת זכור בעשרה, איני יודע שום מקור לזה, והאי דר' אליעזר שחרר עבדו הוא משום דעיקר קריאת זכור הוא מצות עשה דאורייתא, ורבנן תקנו לקרותה בצבור. ועיינתי ברא"ש ואין הכרח לדברי תרומת הדשן, וצריך עיון].

וכנראה שלמדו זאת ממה שאמרו במגילה י"ח שם - "קראה על פה לא יצא וכו'. מנלן אמר רבא אתיא זכירה זכירה, כתיב הכא והימים האלה נזכרים, וכתיב התם כתב זאת זכרון בספר, מה להלן בספר אף כאן בספר".

ובביאור דעת השיטות החולקות כתב הפני יהושע שם - "אין לדקדק מכאן דפרשת זכור שכתבו התוס' לעיל שהוא מדאורייתא צריך לקרותה דוקא מתוך הספר, דהא האי בספר שכתוב בתורה דרשינן לה לעיל בפ"ק דהיינו מה שכתוב בנביאים או במגילה וא"כ לא אפרשת זכור קא"י".

[ומה שכתב כן בדעת התוספות צריך עיון, שהרי בדבריהם מבואר שזוהי קריאת התורה היחידה המחוייבת מן התורה].

הערה שהתקבלה על גליון בא

כתבתם בדעת הרא"ש [שגם בחמץ שאינו ידוע עובר] בביאור דברי הגמרא בדף ו' - "גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה" [ולכן הבדוק צריך שיבטל] שהכוונה בזה היא - שמא לא יבדוק יפה ותשא גלוסקא יפה שדעתו עליה ואינה בטילה מאליה, ואם כן יעבור מיד [אף קודם שימצא].

הנה לפי זה אינה מובנת שאלת הגמרא אח"כ - "וכי משכחת ליה לבטליה", הרי כל הזמן עובר ב"בל יראה". ועל כרחך שגם הרא"ש עצמו מודה לסברא שכתבתם בדעת רש"י שכל שבדק יפה אינו עובר.